

«Боротьба з контрабандою у митницях Правобережної України в ХІХ столітті»

Як тільки з'явилися кордони зразу ж народилося таке явище як контрабанда, таким чином ми можемо говорити про давнє поняття. Відкриття українських кордонів, вступ України до Світової організації торгівлі, збільшення товаропотоків – ці причини відповідно до яких вивчення контрабанди та контрабандистів завжди буде актуально.

Метою цієї роботи є аналіз поняття «політична контрабанда», «економічна контрабанда» та їх аналіз на прикладі діяльності по боротьбі з контрабандою митницями Радзивилівського митного округу в ХІХ столітті.

Радзивилівський митний округ був єдиний, що був розміщений на сухопутному митному кордоні в Україні в згаданий період. Саме через цей кордон переміщували у великих об'ємах політичну контрабанду, що було викликано географічними причинами (поряд Польща, де ніяк не можуть змиритися з втратою державності), політичними, соціальними та іншими. Тут перевозили і предмети економічної контрабанди. Хронологічні рамки цієї статті обумовлені, з однієї сторони, прийняттям у 1819 році Митного Статуту, де було визначено поняття контрабанди.

Історією боротьби з контрабандою займалися в основному митники - Угаров Б.М.², Марков Л.Н.¹. У 1886 році була надрукована праця чиновника Департаменту митних зборів К.Лодиженського "История русского таможенного тарифа", де розглядалися ці питання³. В 90-р ХХ ст. цю тему вивчали у Російській митній академії. Праці Ю.Г.Кисловського, С.Д. Калашникова, були присвячені переміщенню контрабанди через митні кордони Російської імперії у кінці ХІХ ст. на початку ХХ ст.⁴ науковці Академії митної служби України теж працюють над цим питанням⁵.

Контрабандні товари, що провозили через кордони Російської імперії, які були розташовані на територіях Правобережної України, на думку автора за метою, можливо умовно поділити на економічні та політичні. Відповідно до митного статуту від 30 травня 1819 року¹ «контрабанда (нарушение таможенных правил) представляют собою действия, направленные к уклонению от взно-

са в казну таможенної пошлини или от исполнения тех формальностей, которые установлены для удобнейшего наблюдения за правильным поступлением этой пошлины в казну.» В першу чергу так можна визначити поняття економічної контрабанди. Загально прийнятого визначення поняття «політична контрабанда» на сьогоднішній момент не існує, ця проблема потребує свого вивчення. Спробуємо дати таке визначення – «політична контрабанда - тобто переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю предметів та товарів, які можуть завдати шкоди існуючому політичному, суспільному стану.»

Політична контрабанда займала за об'ємами не значне місце, але за своїм значенням та впливом – стояла на першому місці. Це було викликано декількома історичними обставинами та мало наступні етапи:

Перший.
Історично польські дворяни займали привілейоване становище, про що свідчать дослідження Петрова М.І. ⁶ . Сецінського Ю.Й. ⁷ . Польська шляхта Правобережжя не змиралася зі знищенням польської держави і події 1830-31 років, та польське повстання 1863 р. підтверджує згадане. Саме в ці роки спалахнула жорстка боротьба з політичною контрабандою на території сучасної Правобережної України. Митниці отримують циркуляри про посилення контролю. У 1831 р. митниці Подільської губернії отримували списки осіб, яких підозрювали в участі в польському повстанні, перелік забороненої літератури. Митники повинні були затримувати згаданих осіб та “препроваждати” у губернське місто. Одна з справ згаданого архіву присвячена “тайному” перевезенню католицьких “натільних хрестиків” ⁸ .
Другий
Розпочинається з 1848 року, було викликано революційними подіями у Європі. Етап, на думку автора, протримався до закінчення Кримської війни у 1855 р.
Третій
Повстання 1864 р. та його наслідки, стали новою причиною посилення боротьби з політичною контрабандою
Четвертий

Почався з вбивства народодовольцями Олександра II у 1881 р. і продовжився до встановлення шляхів переміщення газети «Іскра». На митниці були розіслані циркуляри з вимогою посилити контроль за переміщенням “неблагонадійних осіб”. У 1883 році у Женеві Г.В. Плехановим була організована група «Визволення праця», видання групи контрабандним шляхом переміщувалося до Поділля⁹.

Боротьба з політичною контрабандою проводилася різними методами, навіть таким екзотичним, як перлюстрація. Заснування служби перлюстрації пов'язано з таємним Указом Катерини II від 18 квітня 1794 р. Цей Указ був в першу чергу призначений для чиновників Санкт-Петербурзького поштамту і Ризької поштової контори⁹. Директор російської пошти граф А. А. Безбородько 25 червня 1795 року наказав директору пошти Литви А. М. Милорадовичу заснувати у губернських містах Мінську і Ізяславлі “секретныя Експедиции”; для цього до А.М. Милорадовичу були відправлені чиновники і дана одна з перших інструкцій¹⁰. В інструкції були визначені основні етапи процесу перлюстрації: розкриття листів, зняття копій, короткий виклад змісту з витримками (екстракт). Було обкреслене коло тем: контрабанда, карні і політичні злочини. З цього часу порядок перлюстрації регулювався таємними інструкціями. Таємний Указ імператора від 5 грудня 1803 року вимагав “иметь крайнее наблюдение за корреспонденцией, приходящей из-за границы в польские наши провинции: и из оных за границу отправляющиеся не только в самом литовском почтамте, но и в некоторых пограничных городах... в Гродно, Брест-Литовском и Радзивилове”¹⁰.

Функції по охороні кордонів виконували і жандарми, “блакитні шинелі” займалися боротьбою з політичною контрабандою. На митниці жандарми виконували “обязаности по просмотру паспортов лиц, переезжающих через границу”, перевіряли проїжджаючих “на предмет политической благонадежности”, установа, де здійснювалось згадане дійство, називалася “паспортная часть”. При знаходженні предметів контрабанди, митники передавали підозрюваних жандармам, які писали протоколи, оформлювали кримінальну справу, затримували осіб, запідозрених у здійсненні контрабанди. Так на ст. Волочиськ знаходився підрозділ жандармів, який налічував 2 офіцера, у підпорядкуванні в них знаходилося 15 солдатів та писар. Жандарми працювали позмінно, зміна складалася з

одного офіцера та 6 солдатів. При необхідності до них приєднувалися караульні⁴.

Економічна контрабанда була головною ознакою митного кордону Російської імперії. До речі ми вже приводили визначення поняття контрабанди в XIX ст., у XX ст. в ст. 201 Кримінального кодексу України від 05.04.2001 № 2341-III «Контрабанда, тобто переміщення товарів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, вчинене у великих розмірах, а також незаконне переміщення історичних та культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї та боєприпасів, карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років з конфіскацією предметів контрабанди»¹⁴.

На Австрійській ділянці європейського кордону Російської імперії контрабанда мала свої особливості. „ Никакие грозные приказы и усилия штатов и окладов Пограничной стражи и таможенной охраны не прекратят потока контрабанды, льющегося из границы; и что есть только одно-единственное, но совсем другое средство прекратит её - надо стать в один уровень культуры с Германией. Контрабанда, - точный показатель степени перевеса культуры одной страны над другой... В Австрию и Галицию контрабанда велась даже из России, а это - вернейшее указание на совсем плохие дела у соседа”¹⁵.

Тобто економічна контрабанда здійснювалася в двох напрямках, як до Росії, так і з Росії. Як свідчать архівні справи, що були проаналізовані автором (насамперед справи прикордонників Волинської бригади) головними учасниками контрабанди були росіяни та євреї. У архівних справах зустрічаються переважно єврейські імена та прізвища, як жіночі так і чоловічі. І якщо боротьбою з контрабандою займалися суто чоловіки, безпосереднім учасником не надавалося переваги якоїсь статі.

Конкуренцію євреям складала старообрядники. ”Въ этой торговль сталкиваются двѣ народности: євреї, добывающіе чай изъ границы, и липоване (рус. раскольники), которые занимаются дальнейшимъ отправлениемъ этого продукта на внутренне рынки, а больше своимъ же братьямъ раскольникамъ, торгующимъ въ Одессе, Николаеве, Херсоне и по всей Новороссіи. Некоторые партии ловятся таможенниками при следовании изъ за границы, нѣкоторыя захватываются уже въ Бессарабіи земскою полиціей, но пола-

гати надо, что эти случаи относятся къ весьма удачнымъ, въ видъ исключенія, и не имеютъ никакого вліянія на запрещенную торговлю, дѣйствующую систематически”.¹⁶

На російську територію Правобережної України контрабандно переміщували наприклад, «... кантонський чай, для которого Хотинь представляється однимъ изъ обширныхъ складовъ. Конечно, неть той контрабанды, какой недоставали бы вы въ Хотине—она и расходится по окрестности, но чай отсюда развозится на украинскія ярмарки и идегъ, къ удивленію, на побережья Черного моря, куда легче прибіть ему морем.” - пиши Афанасьев¹⁵.

Чай ввозився у великих об'ємах “Контрабандный чай доставляется большими партиями и въ Москву, откуда отправляютъ уже его на югъ подъ видомъ кяхтинскаго, иногда съ примесью последняго, а иногда и въ чистоль состояніи”.¹⁵

Крім чая, поширеними предметами ввозу контрабандно були: полотнона, шовк, сірники, горілчані вироби. Навіть є справа про контрабандні гриби. Особливо небезпечною контрабандою для держави вважалися голуби, яких використовували іноземні шпіони для передачі інформації за кордон.

Пошуки контрабандистів та контрабандних товарів відбувалися як захоплюючі переслідування із вогнепальної перестрілкою, так і як рутинна повсякденна праця. Наводимо наступну статистику по окремим митницям

Волочиська митниця - за перших 10 днів січня 1910 року було затримано :

Горілка-45 коп.

Хустки-1 крб.

Краватка-1,2 крб.

Стрічка шовкова –1,7 крб.

Стрічка вовняна-30 коп.

Тканина-2 крб.

А з 14 січня по 10 лютого було затримано товарів на суму у 4,35 крб. Це рутинна праця, а в Волочиській митниці 7 серпня 1902 року проводився аукціон по продажу контрабандних речей, на якому було представлено золоті речі , вартістю 301,90 та інші товари на суму в 361крб 61 коп.¹⁶.

В Ісаковецькій митниці 25 лютого затримали товарів на суму у 60 крб. 89 коп., у тому числі 2 ящика «доміно». В Російській імперії на законодавчому рівні було заборонено ввезення приналежностей

тей для азартних ігор, продаж таких речей була монополізована “Воспитательным Домом”. 8 травня 1902 року у Ісаковецькій митниці був знайдений вантаж, який складався з золотого годинника, вартістю 30 крб.15 коп., золотого ланцюжка до нього, оцінений у 25 крб. 25 коп., та інші золоті речі загальною вартістю 96 крб. 98 коп. Серед яких були і сірники вартістю 2 коп. - сірники також були заборонені для ввезення на територію Російської імперії¹⁹.

Особливу увагу при проведенні митного контролю приділялося переміщенню сахарину, який у той час вироблявся тільки у Швейцарії. Контрабандисти Поділля і Волині “спеціалізувалися” по нелегальному переміщенню саме цього товару¹⁷.

Верхом контрабандної витівки було відправлення у Будапешт під виглядом насіння маку насіння білені. Після чого все насіння, яке переправлялося через митниці Радзивиловського митного округу, повинно було проходити перевірку у Санкт-Петербурзі.[18, 42]. Архівні справи наводять приклади збройних сутичок, в яких гинули прикордонники. Так у Волочиській митниці були знайдені “жестяные кувшины с двойным дном, где находилось два револьвера “Смит и Вессон”, 198 патронов”¹⁶.

Діяльність контрабандистів активізувалася, як правило, з приходом весни. Контрабандисти виявляли фантазію по вигадуванню методів переміщення товарів поза митного контролю. Відомий цікавий факт, який автор зацитує : “На случай тревожных свѣдѣний,—отправка чаевъ производится иногда оригинальнммъ способомъ: среди бела дня мишки съ чаемъ вывозятся иногда за городъ подъ навозомъ и складаются гдѣнибудь на поляхъ до болѣе удобнаго времени”¹⁷. Крім використання гною, використовували і інші дотепні методи , наприклад ”в приграничных местностях, которые разделялись рекой, австрийские й прусские крестьяне на особых канатах переправляли в Россию спирт, русские же крестьяне, как ни в чем ни бывало, несли его с реки в ведрах”¹⁶.

Розглядаючи хитрощі, які використовували контрабандисти, щоб укрити свій контрабандний товар, можна виділити кілька характерних засобів:

- 1.Товари, які оподатковувалися великими ставками мита, вправно ховали між іншими товарами, тим самим ускладнюючи їхній пошук. Товар ховали особливим, хитрим чином так, що митні чиновники, хоча і помічали обман, не були в змозі вимагати мита, яким цей товар обкладався.

2. Для схованок товарів використовувалися бочки як з подвійними боками, так і з подвійним дном. При цьому в простір подвійного дна, боків укладали контрабандний товар, а в середину - безмитний.

3. Використовували скляний непрозорий кам'яний посуд, а також бочки, призначені для безмитного провозу товарів.

4. Навішували на товари, які обкладалися високими ставками мита, ярлики від іншого вантажу, що не обкладався митом.

5. Різні мануфактурні та інші товари ховали в бочках з цементом, горіхами, свіжими фруктами, олією. У великих партіях швейних машин, укладали нитки і шовк на котушках, якими були начинені усі машинки.

6. Золоті й інші вироби, що дорого коштували, упаковували в музичні інструменти.

7. Деякі товари, зовні схожі, видавали за інші: бронзові вироби називали мідними, фруктові сиропи - фруктовими соками, шампанське - мінеральною водою¹⁶.

Звичайно ж, способів укриття товарів була безліч, але кожен розкритий метод збільшував досвід митників.

Характерно, що багато прикордонних населених пунктів являли собою пункти опору контрабандистів, і їх можна вважати факхівцями. Як правило, контрабандисти маскувалися під видом службовців постійного двору, корчми, різних закладів і т.д. Контрабандисти мали своїх помічників, що, за домовленістю з місцевими селянами, за невелику плату направляли контрабандні товари до внутрішніх районів Російської імперії, де його продавали перекупники "Обыкновенно партія мешков провозится ночью и, если можно, тотчас же отправляется в дальнейший путь, если же нельзя—складывается в таких погребах, куда непосвяченному добратся не только трудно, но и не всегда безопасно. У полиции есть свои лазутчнии, но и контрабандисты не без догадливости" – повідомляє Афанасьєв¹⁵.

Застосовуючи різні хитрощі, контрабандисти наводнювали ринки товарами і підривали цим самим економіку країни.

У XIX століття митна служба Росії розробили нову тактику. З урахуванням методів та хитрощів контрабандистів служба організувалася в дві лінії. У першій несли службу піші прикордонники в якості вартових і патрульних, а в нічний час виставлялися секрети і відбувалися обходи ділянок. В другій лінії несли службу

кінні прикордонники, шляхом об'їзду ділянок. Їхня задача полягала в тому, щоб затримувати контрабандистів, що прорвалися через першу лінію, і в наданні допомоги пішим вартовим у випадку затримки контрабандистів. Переслідували контрабандистів у тил лише до кінця прикордонної риси, а там справу передавали представникам місцевої поліції. При затримці контрабанди не обходилося і без збройних сутичок. Контрабандисти, як правило, були добре озброєні. Прикордонники, хоча і були озброєні, але застосовувати зброю могли тільки для:

- для відбиття збройного нападу або збройного опору;
- для відбиття нападу або опору, хоча й не збройного, але зробленого декількома особами або навіть одною особою, але при таких обставинах і умовах, коли чинам Прикордонної варті загрожувала явна небезпека;
- коли затримані особи роблять спробу до втечі й не виявлять-ся можливим наздогнати їх²⁰.

Як свідчать документи, описи затриманої контрабанди, а також спеціальні видання списки контрабандистів, митники та прикордонники (які в той час підпорядковувалися митній службі) вели жорстоку боротьбу з контрабандистами. Так, наприклад, „2 юня 1866 года на посту Радзивиловского таможенного округа была попытка задержать контрабанду (одна повозка и 3 еврея), но на надзирателя и его помощника напали более 300 евреев. Они до смерти избili объездчика Коржавина, а повозку с контрабандой угнали”²¹.

А цей випадок відбувся в березні 1843 року. Об'їждчик Волинської бригади Прикордонної варті Кияшко був схоплений контрабандистами, що намагалися його під загрозою смерті вивезти в Австрію, але він не погодився, вирішивши краще вмерти, чим відректися від Присяги. У нагороду міністр фінансів видав Кияшко 50 крб., а імператор на докладні написав: „произвести объездчика Кияшко в унтер-офицеры и выдать ему еще 50 рублей”²¹.

5 грудня 1876 року помічник наглядача Волинської бригади колезький секретар Станкевич переслідував із шістьма об'їждчиками коло Староконстантинова 11 контрабандистів на 5 санях. Зав'язалася сутичка. На допомогу контрабандистам підійшли збройні групи. У рукопашному бою прикордонники захопили 5 саней з 22 товарними місцями й одного контрабандиста.

За мужність і вмілі дії Станкевич був захочений. 3 січня

1867 року Олександр II повелів: „произвести Станкевича в чин титулярного советника за отличие не в пример вторым”²¹.

5 вересня 1888 року вахмістр Волинської бригади Прикордонної варті Андрєєв, знаючи про можливу вилазку контрабандистів, організував засідку з 6 чоловік. Коли контрабандисти з’явилися, зав’язалася бійка. У результаті було захоплено 6 коней, 11 візків з 117 пудами цукру, усього на суму 903 руб. 26 коп. Олександр III написав на докладні: „Андреева произвести в офицеры таможенной стражи и выдать в награждение всю сумму задержанной контрабанды и опубликовать о происшествии в газетах”²¹.

Міри, прийняті по боротьбі з контрабандою в першій і в другій половині XIX століття, не привели до бажаних результатів. Контрабанда росла. Це можна простежити на динаміку кількості затриманих і вартості контрабандних товарів. Дані по кордону з Австрією автор поєднав у наступну таблицю:

Таблиця 1²¹

Роки	Кількість затриманих	Суми
1848	100	23996 руб. 23 коп
1850	168	64246 руб
1853	1273	121104 руб. 20 коп.
1855	4881	158385 руб. 75 коп

Усього ж за період з 1846-го по 1855 р. зафіксовано 27 010 випадків затримки контрабанди на суму 862 211 руб. 64 коп. У наступні роки контрабанда не скорочувалася.

Таблиця 2²¹

Роки	Кількість випадків затримання	Суми
1856 - 1865	49 676	1 422 358 руб. 30 коп
1866 - 1875	87 251	1 166 877 руб. 97 коп
1876 - 1885	166 392	2 549 940 руб. 20 коп.

На інших кордонах у період з 1849-го по 1885 р. було зареєстровано 154 501 випадків затримки контрабанди на суму 3 892 197 крб. 90 коп. Аналіз цифрових показників затримки контрабанди свідчить про її постійне зростання як по кількості затримань, так і по сумарній вартості контрабандних товарів. За цими цифрами чітко проглядається збільшення спроб незаконного провозу товарів через кордон і, безумовно, робота Прикордонної варті та митного відомства.

Боротьба була складною. Списки контрабандистів були видані типографським способом, розмножені і направлялися в усі митні округи і регулярно оновлювалися.

Таким чином, боротьба з контрабандою з кожним роком ускладнювалася. Прикордонна варта, через свою нечисленність, не завжди могла справитися з контрабандистами, що удосконалювали способи приховання товарів при переміщенні товарів через митний кордон.

Ширилася і мережа «добровільних помічників» контрабандистів. Соціальні корені контрабанди склалися в слабкій економіці Росії, її економічній відсталості від країн, що були розміщені поряд.

Звичайно, не всі митники та прикордонники відрізнялися відмінною поведінкою, були і інші випадки. Правоохоронні органи Російської імперії не могли похвалитися високим соціальним статусом в імперії, митний департамент теж не обійшла ця участь.

Митники приклали руку до створення досить суперечливої уяви цієї служби, репутація була низкою. Найбільше у цьому досягли високих «результатів» доглядачі та прикордонники - вони пиячили, брали хабарі, сприяли здійсненню контрабанди, самовільно покидали пости і робили багато чого іншого. (доглядач – найнижчий службовець митниці, як правило це були міщани, селяни- після 1861 року). Так п'яні прикордонники вбили селянина Лабуна П. та поранили Заставного Т.²², прикордонник Остранов таємно переправляли з Австрії спирт²³ прикордонник Клепиков був засуджений за крадіжку обмундирування, рядовий Горбунов І.²⁴ за крадіжку та самовільну відлучку. Протиправну поведінку дозволяли собі не тільки рядові, а і офіцери. Штабс-капітан Першин, помічник командира Волинської прикордонної бригади був засуджений Київським військовим судом у 1854 р. за «чинимые притеснения управителю Почаевского имени дворянину Додаевскому, слабый надзор за поведением нижних чинов, причинение побоев жене купца Глейзера»²⁵.

Митники не «відставали», так на Ісаковський митниці Ісаака Мицика звільнили за крадіжку, Брежентовського за «ложный донос на незаконные якобы действия чинов таможенного учреждения», Ксенофонта Носова за хабарництво, Івана Богатирева «за пьянство и буйство»²⁶. 11 лютого 1903 доглядач Ісаковецької митниці Метельський звернувся до керуючого митниці з рапортом, в

якому доповів про те, що доглядачі А.Козловський, І.Козловський та ще 5 чоловік приймали подарунки, отримували безмитно товари та здійснювали інші протиправні дії. Згадані доглядачі працювали в одній зміні, конфлікт виник після погрози Метельському з вимогою приєднатися до протизаконних дій митників. Доглядачів звільнили з роботи, при цьому виявилось, що доглядачі Козловські брати. Митним законодавством Російської держави було заборонено близьким родичам працювати разом, тим більш знаходиться у підпорядкуванні - старший Козловський очолював доглядачів²⁶.

Серед причин, які призвели до такого становища виділяються декілька. Одна з головних – низька платня рядових працівників, як Прикордонній варті, так і митникам, тим більш, що через їх руки проходило митне оформлення товарів на великі суми. Високі чиновники Російської імперії використовували майже дармову робочу силу, заробляли на цьому високі дивіденди і каральними методами прагнули покінчити з потоком порушень митними службовцями та контрабанди. Прикордонників судили військовим судом, прізвища митників, помічених у «неблагонадежном поведінні» вносили в спеціальній реєстр, які розсилалися на всі митниці. Більш того, митникам, внесеним в реєстр, взагалі заборонялося працювати на усіх рівнях державної служби. Але каральними методами подолати контрабанду у Російській імперії не змогли.

Таким чином на протязі 19 ст. на Правобережні України була створена система митниць та інших державних установ Російської імперії, що здійснювали боротьбу з контрабандою. Боротьба велася як з предметами політичної контрабанди, так і з товарами, що були об'єктами економічної контрабанди. Як бачимо поняття контрабанди за 200 років дещо змінилося, але головні риси залишилися. З точки зору захисту економічної безпеки, митні установи Правобережжя впливали на регіональні інтереси, що ж стосується державної безпеки, то митники та прикордонники Правобережної України були на передньому фронті подій.

Митники і прикордонники були носіями загальноросійських тенденцій, добрих і складних сторін розвитку митної справи Російської імперії. Основним стимулом праці був визначений жорсткий контроль зі сторони керівництва, різних контролюючих органів, який так і не зміг спинити ні політичної, ні економічної контрабанди.

Одною з головних причин цих обставин, на думку автора, було: ігнорування інтересів виконавців, нижчих ланок чиновників:

- низька зарплата ,
- низький освітній рівень,
- розповсюдження контрабанди,
- зловживань зі сторони митників та прикордонників.

Не зважаючи на вказані обставини частина митників працювала на благо держави, не рідко проявляє дива хоробрості.

Джерела та література:

1. Марков Л.В. Очерки по истории таможенной службы/ Л.В. Марков - Иркутск, 1987.-160 с.
2. Угаров Б.М. Международная борьба з контрабандой./ Б.М. Угаров– М., 1981, 342 с.
3. Ладыженский К.Н. История русского таможенного тарифа./ К.Н. Ладыженский - Челябинск : Соцум. 2005. – 430 с.
4. Кисловский Ю.Г. История таможи государства российского./ Ю.Г. Кисловский - М.: Автор, 1995.
5. Історія митної справи в Україні./ упоряд. Пашко П.В. – К.: Знання, 2006.
6. Петров М.І. Подолия. Историческое описание./ М.І.Петров - СПб., 1891.
7. Сіцінський Ю.Й Город Каменец- Подольский./ Ю.Й Сіцінський - Каменец-Подольский, 1895.
8. Нариси історії Поділля./ Під.ред. Баженова Л.В. –Хмельницький : Облполіграф, 1990
9. Державний архів Хмельницької області ф.378, спр.21 (далі ДАХО)
10. Деревнина Т.Г. III отделение и его место в системе государственного строя абсолютной монархии в России (1826-1855): Автореф. ... канд. ист. наук./ Т.Г. Деревнина -М., 1973. С.18.
11. Полицейский сыск при царях. М., 1993. 357 с.
12. Державний архів Російської Федерації . Ф. 1467. Оп. 1. спр. 303, 389, 524, 725, 901, 968, 1073, 1113, 1712, 1714, 1792.,
13. ДАХО.Ф.378.спр.21.
14. Кримінальний кодекс України – К., 2006.
15. Афанасьев-Чужбинский А. С. Поездка в Южную Россию. /Афанасьев-Чужбинский А. С. - Спб., Г. Гоппе, 1893. (Собр. соч. [Изд. 2-е]. Т. 7-8). [Ч. 2]. Очерки Днестра. 422 с.
16. ДАХО Ф.442.оп 1, спр.1256, арк.3, 93.
17. ДАХО Ф.309.оп.2.спр. 26, арк.35.
18. Собрание узаконений и распоряжений правительства. 31 января 1898 г., № 14 .
19. Пузино В. Контрабандисты. / В. Пузино– СПб.,1907. . – 386 с.

20. ДАХО Ф.442.оп 1, спр.1550, 1843, арк.3.
21. ДАХО ф.315.оп1,спр.611, арк. 62, 83
22. ДАХО Ф.347.оп.1.спр.10, арк. 23.
23. ДАХО Ф.442, оп.279,спр.19, арк.10.
24. ДАХО Ф.309.оп.2.спр. 17, арк.4.
25. ДАХО ф.309.оп.2.спр.71, арк.8
26. ДАХО ф.442, оп. 279. спр.46, арк.7.